

ר' אהרן ווסר

ארץ ישראל בהגותו של רמח"ל

מבוא

שאלת יחסו של רמח"ל לארץ ישראל סבוכה למדי. קורות חייו מבליטים במידה רבה את זיקתו העמוקה לארץ ישראל.¹ רמח"ל עצמו עלה לארץ ישראל, בשנת ה'תק"ג (1743), לקראת סוף חייו. בהגיעו לארץ התיישב בעיר עכו, נפטר בה כעבור מספר שנים, ונקבר ככל הנראה בכפר יסיף הסמוך. באחת מאגרותיו משנת ה'ת"ץ (1730), כמה שנים קודם עלייתו ארצה, מספר רמח"ל על כמיהתו הגדולה להגיע לארץ ישראל:

"ואני גם כן כבר קבעתי עצמי בעז"ה ובישועתו ללכת אל ארץ טובה מן הארצות האלה - ארץ הקדושה. אמת, כי לא אוכל עשוהו מיום אל יום, אבל מקוה אני שלא יעברו שנים, ואם יחפוץ ה' - מקוה אני שלא יעברו גם חדשים הרבה" (אגרות רמח"ל אגרת ע"ח).

על שאיפתו של רמח"ל לעלות לארץ ישראל במשך תקופה ארוכה יודעים אנו גם מהספדו של אחד מתלמידיו:

"מאד מאד היה מתאבל מעלת הרב על חורבן בית המקדש וכל כך גדולה הייתה התשוקה ללכת לארץ ישראל, עד שעזב כל משכורתו וכל ממונו כדי ללכת לארץ".²

¹ להרחבה ראו ח' זוהר, "רבי משה חיים לוצאטו בארץ ישראל", סיני ל' (ה'תשי"ב); מ' בניהו, "עלייתו של הרמח"ל לארץ ישראל", קובץ תורני לזכר ריא"ה הרצוג, ירושלים (תשכ"ב); ד' שלם, "גילויים חדשים לקורות הרמח"ל בארץ ישראל", קהילת רמח"ל (ה'תש"פ).

² דברי הספד אלו צוטטו במאמרים בהערה הקודמת, ולעת עתה אינני מוצא את מקור הדברים (ראו גם הערה 12 במאמרה של צ' רובין, שנזכר להלן הערה 4).

באגרת אחרת משנת ה'תק"ד (1744), מאת תלמיד אחר בשם ר' יעקב חזק מפדובה, מסופר שמטרת עלייתו לארץ ישראל הייתה "לעבוד את ה' בטהרה וללכת בדרך ישרה", כאשר השהות בארץ ישראל מסייעת בהשגת מטרה נעלה זו:

"קם לבנו בקרבנו בשמענו שגם כי האריך טרחא מלא ה' מאויי לבו הטהור והביאו אל ארץ הקדושה ברוחה והצלחה. מה טוב חלקו ומה נעים גורלו לעבוד את ה' בטהרה וללכת בדרך ישרה. אשרי מי שזכה לנטוע שם משכן שלו" (אגרות רמח"ל אגרת קס"ו).

ברם, המעיין בכתביו של רמח"ל, נוכח לדעת שבכל יצירותיו וחיבוריו הרבים אין עיסוק סדור ושיטתי בסוגיית ארץ ישראל. עובדה זו, לצד נימוקים נוספים שיידונו בהמשך, הביאה חוקרים לטעון את הטענה הרדיקלית שאליבא דרמח"ל לעתיד לבא "תתבטל ההבחנה בין ארץ ישראל לחוץ לארץ".³ אחרים, לעומתם, הצביעו על ציטוטים שונים בכתבי הרמח"ל המוכיחים לכאורה את זיקתו העמוקה לארץ ישראל, לצד קורות חייו, ועלייתו לארץ.⁴ עם זאת, נראה שטרם נכתב מאמר המנתח בראייה הוליסטית את גישתו של רמח"ל לארץ ישראל.⁵

גישתו הקבלית של רמח"ל - ייחוד הנהגה והיסטוריוסופיה

העיסוק במשנתו של רמח"ל בכלל, ובסוגיית ארץ ישראל בפרט, מחייב קודם כל התייחסות מעמיקה לגישתו הייחודית של רמח"ל לתורת הקבלה. בתקופות מסוימות בחייו היה רמח"ל מנוע מלכתוב בענייני קבלה, עקב פולמוס רחב שהתנהל כנגדו, אך בתקופות אחרות

³ אמנם בהמשך הוא מסייג מעט את דבריו וכותב: "בפרק זה ביקשתי להבליט את מורכבות משנתו של רמח"ל שאינה מתיישב בפשטות עם התיאור השגור, שבו חטאתי אף אני בעבר, של תורתו כניצבת על ציר היסטורי של שיח 'היסטוריוסופי' המוליך אל חוג ראי"ה קוק, שהאדרת עניינה של ארץ ישראל הוא סמן היכר מובהק שלו".

⁴ צ' רובין, "ארץ-ישראל במשנתו הקבלית של רמח"ל", בתוך: 'ארץ-ישראל בהגות היהודית בעת החדשה', עורך: אביעזר רביצקי (יד יצחק בן-צבי, ירושלים ה'תשנ"ח [1998]), עמ' 224-186.

⁵ כמו כן, י' גארב (עמ' 228 הערה 112) דחה חלק מהמקורות שעליהם התבססה רובין, שלטענתו מיוחסים לתלמידיו של רמח"ל ולא לרמח"ל עצמו.

הוא עסק בכך רבות.⁶ בחיבוריו הקבליים של רמח"ל קיימת התייחסות נרחבת לזוהר, אך ההתמקדות המרכזית של רמח"ל הייתה בתורת האריז"ל.

על שלושה מושגי יסוד העמיד האר"י את משנתו הקבלית: צמצום, שבירה ותיקון. בירור מושגים אלו הוא נושא מורכב למדי המחייב דיון מעמיק במושגים קבליים, ועל כן נתמקד בעיקר ביסוד התיקון הנוגע לענייננו. האר"י חידש שבריא את העולם כללה תהליך שנקרא 'שבירת הכלים' (היסוד השני), שכתוצאה ממנו נוצרה מציאות של אי-סדר ורוע בעולם. תפקיד האדם הוא לתקן את המצב הבעייתי, ולהשרות הרמוניה בעולם, ולכך קורא האר"י 'העלאת ניצוצות': כתוצאה ממעשיו, תפילותיו ומצוותיו של האדם, נגאלים הניצוצות הא-להיים שהתפזרו בתוך החומר, ובשובם למקורם חוזר הסדר הרוחני על כנו. לדעת האר"י, השלמת התהליך תביא את הגאולה העתידית, התלויה בשחרור העולם מהרוע וגאולת כלל הניצוצות. בכך יתגשם חזון הנביאים על עולם שכולו טוב.⁷

רמח"ל חידש שתורת האר"י אינה תיאור של מציאות רוחנית בלבד, אלא בנוסף לכך, ואולי בעיקר, נאמרה כמשל וכמטפורה שמשמעותה הפנימית נמצאת בנמשל המשתקף מתוכה. גישתו מפורשת באחת מאגרותיו:

"כי הכל להסיר הגשמות ממאמרי הרשב"י והאר"י ולהסיר מעוות מחשבות נחשבו בם להאמין שימצאו אורות מתגלגלים בצורות יושר או עיגולים... ונמצא כלל הכוונה בכללים ההם לבאר הנמשל בדברי האר"י זלה"ה לפי דרך משלו" (אגרות הרמח"ל אגרת נ').⁸

⁶ חיבוריו המרכזיים בענייני קבלה נכתבו בין השנים ה'תפ"ח-ה'ת"ץ (1728-1730), לפני תחילתו של הפולמוס.

⁷ עיינו בספריו של רבי חיים ויטל, 'עץ חיים' פרקים א-ב וטעמי המצוות פרשת בהר. ראו גם ג' שלום, רעיון הגאולה בקבלה, (ירושלים תש"ו); י' תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י (ירושלים תש"ב); מ' חלמיש, מבוא לקבלה (ירושלים תשנ"א).

⁸ בקטע זה מבואר שכל משמעות הספירות הוא בנמשל, ומשמע שאין לספירות ממשות אמיתית. אך ראוי לציין שרמח"ל סתר את ההבנה הזו במקום אחר, וכתב: "ואם תאמר, שכל אלה הדברים הם משל ורמז לדברים עליונים, להנהגה ומשפטיה. גם זה אי אפשר לומר, כי הרי רוב הדרושים היו ללא כלום... ודברי הרב הקדוש זלה"ה, ודברי המקובלים

רמח"ל הבין שהנמשל בדברי האר"י עוסקת בגילוי ייחוד ה' בעולם, ובהנהגה הא-להית המתגלה לאורך ההיסטוריה. תכלית הכל, אליבא דרמח"ל, היא ההופעה הא-להית האינסופית המוחלטת, ושלטונו הבלעדי על מאורעות ההיסטוריה. יסודות אלו מתבארים בספרו הקבלי קל"ח פתחי חכמה:

"יחוד האין סוף ברוך הוא שרק רצונו יתברך הוא הנמצא ואין שום רצון אחר נמצא אלא ממנו על כן הוא לבדו שולט ולא שום רצון אחר. ועל יסוד זה בנוי כל הבנין. יסוד האמונה ועיקר החכמה הוא יחודו עליון יתברך שמו... פירוש שהוא יחיד במציאות שהוא לבדו מוכרח המציאות ואין אחר כלל, ושהוא יחיד בשליטה" (קל"ח פתחי חכמה, פתח א').

"והנה האמת, שכל הספירות הם כוחות המחשבה העליונה, כולם פועלים בעולם הפעולות הצריכים, כולם לכוונה אחת, שהוא השלימות האחרון, וכמו שנתבאר לעיל" (קל"ח פתחי חכמה, פתח ז').⁹

באגרותיו הוא מתייחס לרעיון זה כאל 'סוד ההנהגה', הרואה בתורת האר"י תיאור של מהלכי ההיסטוריה המובילים אל הגאולה, והוא אף הגדיר זאת כאחד מחידושי המרכזיים בביאור תורת הקבלה של האר"י:

"כי הרי לא הניחו הדורות מימיו לימי האר"י זלה"ה אך זכר, סוד חתום הוא... והיודע סוד ההנהגה יבין דבר לאמתו, אך איני יכול לפרשו פה כי רב ועצום הוא" (אגרות רמח"ל אגרת י"ד).
 "הן אמת כי הלשון עמוק וסתום וכולל בדבר אחד ענינים רבים, אמנם הקדמות כללית יותר מאשר אמר וגלה האר"י זלה"ה אין יש כי כל אשר נשאר להגלות אינו אלא פרטיות ענינים... ובפרט

הראשונים ואחרונים ועל כולם דברי הרשב"י זלה"ה, אינן מורים כן, אלא מורים שיש מציאות דברים האלה בספירות ממש" (קל"ח פתחי חכמה פתח ז'). ניתן להציע שהציטוטים משקפים תמורה בהגותו של רמח"ל, אך נראה יותר שרמח"ל אינו חולק על אמיתת קיומן של הספירות ועולמות העליונים, אלא שלדעתו המשמעות העיקרית של הספירות עבור האדם היא בנמשל דווקא.

⁹ ראו גם דעת תבונות סימנים ל"ד-ל"ו (עמ' י"ג במהדורת פרידלנדר), וספר הכללים (בסוף דעת תבונות מהדורת פרידלנדר), כלל ג'.

בענין אחד מקום גדול הניח לי תודה לא-ל, ענין קשר העולמות
ודרך ההנהגה וגילויה מאצילות עד הגשמים" (אגרות רמח"ל,
 אגרת כ"ד).

בדומה לאר"י, אף רמח"ל תפש את המתח בין הרע והטוב כתופעה
 מרכזית במשנתו. אך בשונה מתורת האר"י הרואה ברע דבר הטעון
 תיקון בידי אדם, אליבא דרמח"ל הרע יתוקן מעצמו באופן
 רטרואקטיבי לאחר שיושלם המהלך ההיסטורי הנזכר של ייחוד ה',
 שבעקבותיו יתברר שכל מאורעות ההיסטוריה כוונו ונשלטו בידי
 הקב"ה:

"ולא זו בלבד, כי גם מהלך מקרי העולם לכאורה מראה כן, כי הוא
 ברא העולם לטובה, אך ברא הסטרא אחרא שהיא רעה... וכל זה
 שאנחנו רואים שלכאורה הוא הפך רצונו אינו אלא מרשה כן על
 פי עצה עמוקה המושרשת במחשבתו, שסובבת והולכת עד
 דישלים הכל בתיקון גמור וכללי" (קל"ח פתחי חכמה פתח א').¹⁰
 "אך כשבחר שהמתגלה משלמותו יהיה ייחודו יתברך, אז נמשך
 מזה שיהיה חסרון בנבראיו שהרי צריך להראות החסרון כדי
 להראות שלילתו... כי אדרבא הרשה הקב"ה והניח לרע לעשות
 כל מה שבכוחו לעשות כמו שביארנו, ובסוף הכל כל יותר
 שהקשה הרע את עול סבלו על הבריות כן יותר יגלה כח ייחודו
 יתברך וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול" (דעת תבונות סי'
 מ').

קיומו של הרע הכרחי לגילוי ייחודו יתברך, שכן הוא נותן מקום
 לכוחות המנוגדים לה', וכך מעמיד את הייחוד הא-להי בספק
 לכאורה. בתקופת הגאולה תישלל מציאות הרע בעולם, וכך ייודע
 שאין כל אפשרות לפעילות לא א-להית. אלמלא בריאת העולם
 הייתה ידיעה זו היפותטית בלבד, שכן לא הייתה הזדמנות לבחון האם
 פעילות לא א-להית אכן איננה אפשרית; הבריאה נותנת הזדמנות
 לבחון אפשרות זו, וכשהיא נשללת בסוף ההיסטוריה על ידי הנהגת
 הייחוד, נגלה לכל שלטונו המוחלט של הקב"ה. אירועי ההיסטוריה

¹⁰ ראו גם קל"ח פתחי חכמה, פתח ד'.

כולם, הטובים והרעים, הם אפוא מהלך אחד של גילוי ייחוד ה' וקביעת שלטונו המוחלט.¹¹

ארץ ישראל וסוד הייחוד

חשיבותה של ארץ ישראל במשנתו של רמח"ל, מובעת בין השאר באמצעות עיקרון הייחוד. בכמה קטעי תפילה המיוחסים לרמח"ל מוגדרת ארץ ישראל כמקום הייחוד, מרכז שדרכו לעתיד לבא יתפשט העיקרון של ייחוד ה' בעולם כולו:

"ויחוד שלך יתגלה להיות מחזיר אותם לארצם שעכשיו הם בחוץ לארץ שה פזורה ישראל... תקבוץ כחך לבית שלך ומיד יהיו ישראל מתקשרים ביחוד זה ויאמר בהם והיו לאחדים בידך" (ספר תקט"ו תפילות קס"ח).

"ובעבור כך הרדת אותם בגלות בשנים אלה.. עד שיחזיר אותנו לארץ ישראל ומיד יחודך יתקף עלינו והכל יתקן כראוי" (ספר תקט"ו תפילות ש"ז).

בעוד שעל פי קטעים אלו הייחוד משמעותי דווקא בתקופת הגאולה, בקטע תפילה אחר רמח"ל מתייחס לארץ ישראל כמקום הייחוד אף בתקופות של גלות והסתר:

"ואם הוא נראה חרב הרי אמרו הרי הם בקדושתם אפילו כשהם שוממים, שאפילו כל האורות של המדרגות שלך יהיו מתחשכים בעונותיהם של ישראל, הרי יחוד שלך אינו משתנה ובו עומד עתה קדושת הארץ, שבתחילה נתקדשה מצד המדרגות ולפי שעתה אתה מקים אותה ביחוד שלך עוד תבנה אותה באור יחודך בגלוי דכתיב והיה ה' למלך וכו'" (ספר תקט"ו תפילות רכ"ד).

תפילה זו מבוססת על המימרא החז"לית ש"ארץ ישראל – קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא" (מגילה י.), דהיינו שקדושת הארץ לא בטלה אף לאחר שגלה ישראל מארצו. רמח"ל מחדש שקביעה זאת מיוסדת על עיקרון הייחוד: אף בתקופת הגלות ארץ ישראל מתפקדת

¹¹ להרחבה ראו מאמרו של י' אביבי, 'היסטוריה צורך גבוה', ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ירושלים (תשנ"ב); וכן י' גארב, מקובל בלב הסערה (ה'תשע"ד), עמ' 172-185.

כמקום הייחוד, ועל כן קדושתה הייחודית עומדת על תילה. בתפילה אחרת, רמח"ל מתייחס למעמדה הייחודי של ארץ ישראל כתוצאה מזיקתה המהותית לא-להות:

"א-ל יחיד ומיוחד זכר ארץ שלך קדושה שנאמר בה וכפר אדמתו עמו, שארצות שאר עמים טמאה נשארה בהם צד אותם שרים שממנים עליהם... וכל הכוכבים ומזלות שולטים עליהם אבל ארץ הקדושה אין שליטה חוץ ממך, וזה שכינה... כן יהי רצון שתעלנו בשמחה לארצנו וכו' אחד יחיד ומיוחד עשה בעבור ארצך שנתקנה ביחוד, ושם תקיים בנו ועשיתים לגוי אחד בארץ בהרי ישראל דיקא (ספר תקט"ו תפילות שי"א).

בשונה משאר הארצות הנמצאות תחת שלטונם של כוכבים ומזלות, שבהן ייחוד ה' מתפרש כשאיפה רחוקה המתקיים בימות המשיח בלבד, ארץ ישראל נמצאת תחת שלטונו התמידי והבלעדי של הקב"ה אף בתקופת הגלות.¹²

לאור קטעים אלו ניתן אפוא לחלק בין שני סוגים של ייחוד במשנתו של רמח"ל: ייחוד 'הכרחי' הנובע משלטונו הבלעדי של הקב"ה, וייחוד 'בחירי' התלוי במעשה ידיו של האדם. בעוד הייחוד הבחירי מתקיים בכל הארצות באופן שווה, הייחוד ההכרחי בלעדי לארץ ישראל, ומבדיל אותה משאר הארצות. ביטוי מעשי לכך מופיע בדבריו של רמח"ל בספרו הקבלי 'קנאת ה' צ-באות', ביחס לשלטון הרוע בעולם:

"ובאמת כאשר חטא אדם מיד נותן לרשות לסטרא אחרא להתפשט ומכל ספירה תובעת יניקה... והנה בהיות הסטרא אחרא מתחזקת ומתפשטת כך נתפשטה על כל העולם כלו ונטמא

¹² רעיון דומה עולה במקורות שקדמו לרמח"ל, וביניהם: זוהר פרשת נח אות מא; פירוש הרמב"ן לתורה ויקרא י"ח, כה; דרשות הר"ן דרוש ד'. להרחבה, ראו ב' זק, "ארץ ישראל במשנת ר' משה קורדוביר", בתוך: 'ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי-הביניים', עורכים: משה חלמיש ואביעזר רביצקי (יד יצחק בן-צבי, ירושלים ה'תשנ"א [1991]) עמ' 328-329, המוצא גישה דומה במשנתו הקבלית של רמ"ק.

העולם, **חוץ מארץ ישראל שלא שלטה עליה** (קנאת ה' צ-באות עמ' קכט).¹³

בעוד בחוץ לארץ חטאו של האדם גורם להשתלטות של כוחות רעים, ארץ ישראל אינה נשלטת על ידי כוחות הרוע. זאת כאמור משום שארץ ישראל נשלטת באופן בלעדי על ידי הקב"ה, דהיינו קיים בה ייחוד הכרחי. נראה שזאת גם כוונת רמח"ל בקטע אחר, בספר אדיר במרום, שבו הוא מגדיר את ארץ ישראל כ"ארץ של הקו", ואת חוץ לארץ כמקום שפועל על פי "בחינת הרשימו":

והנה זה הש"ר של א-להים היה אברהם צריך לתקן, וזה היה מתקן בלכתו לארץ ישראל, ונאמר 'לך לך מארצך וממולדתך ומבית' כו', כי הוצרך להסתלק מבחינת הרשימו ששם נולד **לבחינת ארץ ישראל שהיא ארץ של הקו**. (אדיר במרום, עמ' שנב).

המשמעות המדויקת של מושגים קבליים אלו מתבהרת בחיבוריו האחרים של רמח"ל:¹⁴ ה"קו" וה"רשימו" אלו הנהגות שקיימות בעולם שלאחר הצמצום. ב"רשימו" הכוונה להנהגה נגלית ובלתי מושלמת, המאפשרת ערבוב של כוחות הטוב והרע. ב"קו" הכוונה להנהגה מושלמת אך נסתרת, הפועלת לצד הרשימו ומאפשרת את תיקונם של חסרונות הנוצרים בעקבות הנהגת הרשימו. מושג הרשימו מתפרש אפוא כרושם או זיכרון בעלמא של ההנהגה הא-להית שקודם הצמצום, בעוד הקו מתפרש כהנהגה ישירה של הא-ל, מעין קו ישר המחבר את הא-ל עם עולמו שלאחר הצמצום. בספר קל"ח פתחי חכמה, רמח"ל מזהה את הנהגת הקו עם עקרון הייחוד, ואת הנהגת הרשימו עם תופעת הקלקול והחטא:

"רשימו הוא כלל כל חוקות השכר והעונש, שלפי זה הדרך נראה לכאורה כמה קלקולים שנתקלקלו בעולמות לפי הפגמים שפגמו החוטאים. והאור שבפנים הוא לפי דרך היחוד, שהכל טוב, ואין רע כלל... והוא המנהג את הרשימו כנ"ל שסופו יהיה רק טוב ושלמות" (קל"ח פתחי חכמה פתח כ"ז).

¹³ ראו גם אדיר במרום, עמ' רג.

¹⁴ ראו ספר הכללים (בסוף דעת תבונות), כללים ה'; קל"ח פתחי חכמה, פתחים כו"כז.

שאר הארצות מונהגות בעיקר על ידי ה"רשימו", ובשל כך קיים בהן ערבוב של כוחות הטוב והרע. לעומתן, ארץ ישראל נקראת "ארץ של הקו" משום שקיים בה הנהגה א-להית בלעדית, דהיינו הנהגת הקו ללא הנהגת הרשימו. יתכן אף להגדיר זאת כהמשכה של ההנהגה הא-להית הטוטלית שקודם הצמצום, בזעיר אנפין. עם זאת, כאמור, זוהי הנהגה נסתרת, והיא מורגשת על ידי בני מעלה בלבד. היא גם זו שהביאה את רמח"ל לעלות לארץ ישראל לקראת סוף ימיו, על מנת לעבוד את הקב"ה במקום ההשגחה הבלעדית, בארץ ישראל.

מעמדה של ארץ ישראל לעתיד לבא - מרכז ההנהגה הא-להית

לאור תפישתו של רמח"ל שלפיה ייחודיותה של ארץ ישראל וקדושתה תלויה בעיקרון הייחוד ובאופי ההנהגה, ניתן אפוא לצפות שלעתיד לבא כאשר ייחוד ה' יתפרסם בעולם כולו, קדושת הארץ תתפשט לשאר הארצות ומעמדה הייחודי יתבטל.¹⁵ ברם, רמח"ל דוחה טענה ספקולטיבית זו וקובע שלמרות השדרוג העתידי במעמד חוץ לארץ, ההבדל המהותי בין ארץ ישראל לשאר הארצות עדיין נשמר:

"ועתה אודיעך סוד גדול בענין תיקון העולם, כי הנה כתוב: 'הרחיבי מקום אהלך' וגו', והוא סוד גדול. כי בזמן בית המקדש היתה הקדושה מצומצמת בארץ הצבי ולא היתה יוצאת החוצה... והנה בזמן הגאולה במהרה בימינו תשוב להתרחב על הארץ הקדושה, שגם היא תהיה עוד רחבת ידים מאד, ועל זה נאמר 'הרחיבי מקום אהלך'. ואמנם מן המדרגה התחתונה החיצונה שבמלכות יתפשטו ענפים לכסות על פני האדמה, כי כבר נטהרה מטומאתה, ואז תהיה כל הארץ טהורה ולא קדושה, כי אין קדושה

¹⁵ על התרחבותה של ארץ ישראל לעתיד לבוא בתפישתם של המקובלים הלוריאניים, ראו מאמרו משה אידל, 'על ארץ ישראל במחשבה היהודית המיסטית' (שנדפס בקובץ 'ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי-הביניים' [שנוכר בהערה 12 לעיל]), עמ' 208-209. אידל העיר שהרעיון הזה עולה לראשונה בדבריהם של מקובלי חוץ לארץ, וזאת במגמה להעניק משמעות לשיבתם בחוץ לארץ. רמח"ל, כמקובל מחוץ לארץ שעלה לקראת סוף חייו לארץ ישראל, מציע אפוא גישה ביניים המעניקה משמעות חלקית לשאר הארצות, אך שומרת בכל זאת על ייחודיותה של ארץ ישראל.

אלא לארץ ישראל, ושאר העולם יהיה כמו סוריא, כיבוש יחיד...
 אך ארץ ישראל עצמה נקראת כיבוש רבים, כי כל עשרת
 המאורות העליונים מאירים שם עליה, מה שאין כן זאת הארץ
 שהיא כיבוש יחיד, שאינה אלא תחת הנהגת המלכות ומכנפיה
 היא מקבלת, ועל זה כתוב: 'האריכי מיתריך'" (מאמר הגאולה, עמ'
 ע"עא).¹⁶

רמח"ל מסביר שלעתיד לבא ארץ ישראל תשמור על מעמדה הקדוש,
 בעוד שאר הארצות יקבלו דרגה של טהרה. לדעתו, הבדל זה נובע
 מהנהגת הספירות: ארץ ישראל נמצאת תחת הנהגתן של כל עשרת
 הספירות, בעוד שאר הארצות מונהגות על ידי ספירת המלכות בלבד.

הזיקה בין תורת הספירות להנהגה הא-להית, שממנה נובע כאמור
 מעמדה הייחודי של ארץ ישראל, מובנת בהחלט: הספירות מורידות
 שפע א-להי לעולם כולו,¹⁷ ואילו האחרונה שבהן, היא ספירת
 המלכות, מקבלת שפע מהספירות שמעליה ומורידה אותו לבריות אך
 אינה מורידה שפע מעצמה.¹⁸ נמצא אפוא שלמרות שלעתיד לבא
 ההנהגה הא-להית תתפשט בכל העולם, היא תתגלה באופן
 משמעותי יותר בארץ ישראל, ועל כן מעמדה הייחודי יישאר על כנו.
 ובמונחי ספרו 'אדיר במרום': הנהגת הרשימו המערבת טוב ורע
 תתבטל אמנם לעתיד לבא, אך הנהגת הקו שתתגלה תעבור קודם כל
 בארץ ישראל ומשם תתפשט בעולם כולו. ארץ ישראל תשמש אפוא
 כנקודת החיבור בין העליונים ובין התחתונים, שדרכה תתפשט הנהגת
 ה' בעולם, וזאת כתוצאה מזיקתה הייחודית לאין סוף.

ההתייחסות לארץ ישראל כאל מרכז עולמי של הנהגה הא-להית
 עולה גם בספרו 'משכני עליון', העוסק בקדושת בית המקדש ובסדר
 העבודה. בספר זה, רמח"ל מצביע על אבן השתייה בפרט, ועל בית
 המקדש בכלל, כמקור הקדושה של ארץ ישראל:

¹⁶ בקטע זה מבוסס על ההגדרות המופיעות בחז"ל שלפיהן ארץ ישראל נחשבת כ"כיבוש רבים" ואילו סוריא כ"כיבוש יחיד", כפי שמבואר בבבלי במסכת גטין מ"ז (ע"ב).
¹⁷ בלשונו של רמח"ל תהליך זה נקרא "התפשטות הא-להות" או "התפשטות האור על הנפעלים". ראו קל"ח פתחי חכמה, פתחים ה"ו, ספר הכללים (בסוף דעת תבונות), א', ו, וכן 'קנאת ה' צ-באות', עמ' עח.
¹⁸ ראו סוד המרכבה (גנזי רמח"ל), עמ' רנט; קל"ח פתחי חכמה, פתח יא.

"ובהקבץ כל השרשים האלה אל מקום אחד באמצע יראה שם כמו אבן אחת והאבן הזאת יקרה מאוד, כלולה מכל יופי וחמדה, והיא הנקראת אבן השתייה... וממנה נתפשטו סביב מסילות ושבילים לכל הדברים... במקום הזה אשר זכרתי לך, נמצא דרך אחד גדול סביב לאבן סביב, וזהו הדרך הוא כמו ארץ רחבת ידים מאד... ועל כן היה המקום קדוש מאד והאדמה אדמת קודש היא אשר ממנה יצאה למטה הארץ הנקראת ארץ ישראל, ארץ אשר ה' דורש אותה. וסביב לארץ הזאת נמצאו עוד דרכים רבים הולכים מקצה העולם ועד קצה... והדרכים האלה מזומנים הם להוציא מהם ארצות רבות, ומדינות ומדינות בעולם" (משכני עליון הקדמה).

בהמשך דבריו הוא מדגיש את ההבדל המהותי בין ארץ ישראל לשאר ארצות אף לעתיד לבא, בדומה לנאמר במאמר החכמה:

"ועל כן תדע כי כל הארצות היה להם להיות טהורות ולא טמאות וכן השרים אשר עליהם, וכאשר השחיתו בני האדם את דרכם נתבלבלו הדברים ונתקלקל העולם ונמשכו השרים לצד הטומאה ונשאר הארצות טמאות. כי הטומאה נתחזקה ברוב מדריגותיה, וחלקה להם את הארצות האל ועל כן נטמאו. אך בעמדם בתיקונם וכן בהתקנם לעתיד לבא לא יהיו טמאות כי אם טהורות, רק לא קדושות כקדושת הארץ הטובה אשר נתן ה' לעמו ישראל לעולם" (שם).

ארץ ישראל כמרכז ההנהגה הא-להית נובעת אפוא ממעמדה הייחודי מראשית הבריאה. ארץ ישראל של מטה מכוונת כנגד ארץ ישראל של מעלה,¹⁹ וכל הארצות 'יוצאות' ממנה: רמח"ל מציג עמדה מיוחדת זו תוך פירוש המימרא שארץ ישראל נקראת 'טבורה של עולם'.²⁰ בשונה מההבנה הרווחת בימי הביניים שמדובר בקביעה אקלימית-

¹⁹ בדומה לביטויים החז"ליים "ירושלים של מעלה" (תענית ה.), ו"בית המקדש של מעלה" (שיר השירים רבה פרשה ד, אות ד).

²⁰ ראו מדרש תנחומא פרשת קדושים, אות י'.

גיאוגרפית,²¹ רמח"ל ביאר זאת כקביעה מטפיזית. ארץ ישראל נחשבת מרכז העולם משום שהיא מהווה נקודת החיבור בין העליונים לבין התחתונים, וממנה הושתת העולם:

"אך האמת הוא שעליונו של העולם הוא הצד הזה שאנחנו בו דהיינו צד ארץ ישראל, כי משם הושתת העולם, ומשום יורד השפע תמיד ומתחלק לכל הצדדים. ועל כן זה הצד הוא העיקרי לכל הדברים. ועל פי זה נשער חצי העולם בחשוב ארץ ישראל לטבור העולם... והאמת כי כל זה הוא בסוד העליון והתחתון שאין התחתון מקבל אלא מסוף העליון כמבואר במקום אחר" (אדיר במרום עמ' רלה).

לסיכום שלב זה, מעמדה הייחודי של ארץ ישראל כמרכז ההנהגה הא-להית - אף לעתיד לבא - נובע אפוא ממעמדה הרוחני הייחודי כנקודת החיבור בין העליונים והתחתונים, וכמקום שדרכו עוברת החיבור בין הא-ל לעולמו.²²

העם הנבחר והארץ הנבחרת

בפירושו של רמח"ל לתפילות ראש השנה עולה מוטיב אחר בהבנת מעמדה הייחודי של ארץ ישראל לעתיד לבא:

"אמנם כשכבר יתגלה מלכותו יתברך בעולמו וישלוט הטוב ויכפה הרע כראוי²³ אז יירשו ישראל מעלתם בשלימות וזהו ובכן תן כבוד לעמך... והנה לשתתחזק הקדושה כראוי צריך שיהיו ישראל בארץ ישראל, כי הם עם הנבחר והיא הארץ הנבחרת ובישראל ימלוך מלך מבית דוד שהוא המלך הנבחר ובו נקשרים כל ישראל ליקשר בקדושה ואם אחד מהתנאים האלה חסר, אין הקדושה מתחזקת כראוי... והנה המצב הטוב שישאר בו העולם הוא שיהיו

²¹ ראו כוזרי, מאמר ב', אות כ. ראו גם א' מלמד, "ארץ ישראל והתיאוריה האקלימית במחשבה היהודית", שגם הוא נדפס בקובץ 'ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי-הביניים' שנזכר בהערה 12 לעיל.

²² על הזיקה שבין ארץ ישראל לספירת המלכות ראו מ' חלמיש, "קווים להערכתה של ארץ ישראל בספרות הקבלה", בתוך 'ארץ-ישראל בהגות היהודית בימי-הביניים' שנזכר בהערה 12 לעיל, עמ' 215-222.

²³ זה רמז כנראה לביטולה של הנהגת הרשימו וכינונה של ההנהגה הבלעדית של הקו.

הברואים בכל ההכנה המצטרפת, ומלכותו ית' תהיה מתגלית עליהם תמיד" (מאמר החכמה).

רמח"ל איננו מתייחס לחשיבותה הרוחנית של ארץ ישראל, אלא דווקא את החיבור שבין ארץ ישראל לעם ישראל. קדושת הארץ תלויה אפוא בהיותו של העם הנבחר בארץ הנבחרת, ובהעדר תנאי זה שלטונו של הקב"ה אינו מתגלה בעולם. העלייה לארץ ישראל איננה מחויבת מכוח מעמדה הרוחני הנעלה של הארץ המתבטא בקדושתה; להיפך: היא שמחילה את קדושת הארץ ונותנת לה משמעות. ייחודיותה של ארץ ישראל היא בכך שהיא מקומה של עם ישראל, והעלייה לארץ ממששת את ייעודה.

יסוד זה מתבאר גם כן מתוך כמה קטעי תפילה המיוחסים לרמח"ל, שבהם הוא כותב שמטרת קיבוץ גלויות לעתיד לבא היא ש"יהיו ישראל מתקשרים ביחוד זה... והיו לאחדים בידך" (תקט"ו תפילות קס"ח), וכן שיהיו ל"גוי אחד בארץ" (תקט"ו תפילות ש"א). בתפילה נוספת הוא כותב שכתנאי להתגלות הא-להית בעולם נדרשת אחדות ישראל:

"אבל ישראל אתה רוצה בהם ולפיכך בשעה שהם מתקבצים לפניך רצון שלך מתעורר לקראתם... שאתה מיחד שמך עליהם... לפי שהם עם אחד דכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ... ובשעה שהצבור של ישראל נכנסים להתפלל הרי ש"ץ אחד, נעשה פה אחד לכולם לפי שהם בסוד היחוד אז נודע שהם ישראל גוי אחד בארץ, מיד רצון זה מתגלה עליהם שאינו מתגלה אלא ביחוד" (תקט"ו תפילות קס"ג).

קטעים אלו מעלים רעיון חדש שלפיו ההנהגה הא-להית העתידית איננה תלויה בארץ הנבחרת בלבד, אלא גם, ואולי בעיקר, בעם הנבחר. הווה אומר, לעם ישראל השפעה גורלית על הופעתה של ההנהגה הא-להית העתידית: ההנהגה הא-להית תלויה באחדות ישראל, ומקום האחדות האידאלי של העם הנבחר הוא בארץ הנבחרת. ארץ ישראל קדושה ולעתיד לבוא מכוחה תהיינה גם שאר הארצות טהורות, משום שההנהגה הא-להית האידאלי תלויה בעם היושב בציון, ובאמצעותם מתגלה ההשגחה הא-להית בעולם כולו.

אחרית דבר

במאמר זה עמדנו על הזיקה המהותית בין גישתו הקבלית של רמח"ל ובין תפישתו הייחודית ביחס לארץ ישראל. רמח"ל הטעים את סוד הייחוד במסגרתו תורתו של האר"י, ואפיין את ארץ ישראל כמקום הייחוד שבו קיימת הנהגה א-להית בלעדית. הראינו שעקרון הייחוד מתגלה בארץ ישראל אף בתקופות של גלות והסתר, והבחנו בין שני סוגים של ייחוד: הייחוד ההכרחי המתגלה בארץ ישראל בתקופת הגלות, והייחוד הבחירי המתפשט בעולם כולו לעתיד לבא.

בהמשך, הוכחנו שלדעת רמח"ל מעמדה הייחודי של ארץ ישראל אינו מתבטל לעתיד לבא, ולמרות התרחבותם של גבולות הארץ, קדושתה הייחודית עודה נשמרת. מתוך חיבוריו של רמח"ל עולים שני רעיונות מרכזיים בהבנת ייחודיותה של ארץ ישראל העתידית: הרוחני, המצביע על ארץ ישראל כמקום חיבור שבין העליונים והתחתונים, והלאומי, שלפיו העם היושב בציון מהווה את סיבת ההתגלות הא-להית העתידית.

ביישוב המתח העולה שבין שני המוקדים הללו, ניתן אולי להציע שני נתיבים של הנהגה א-להית עתידית: הנהגה א-להית 'מלמעלה', כעין ההנהגה הא-להית שלפני בריאת העולם, ולעומתה הנהגה א-להית ה'ארצית', התלויה בעם היושב בציון. אמנם הצעה זו טעונה עוד ביאור וליבון, ועוד חזון למועד בעז"ה.²⁴

²⁴ רמח"ל מבחין בכמה מקומות בין התיקון הא-להי הפועל מלמעלה, ובין התיקון האנושי הפועל מלמטה. ראו תיקונים חדשים הקדמה, עמ' י.